

مقدمه‌ای بر روانشناسی

مدرسه

(راهبردهای روان شناختی در محیط‌های آموزشی)

دکتر فربرز صدیقی ارفعی

(عضو هیئت علمی دانشگاه کاشان)

عنوان کتاب: مقدمه ای بر روانشناسی مدرسه

نام مولف: دکتر فریبرز صدیقی ارفعی

ناشر: دانشگاه کاشان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۷۹۶-۶-۱

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۱

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قطع: وزیری

تعداد صفحه: ۲۷۹ صفحه

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

بدون حمایت های ارزنده دانشگاه کاشان این اثر هرگز به زیور طبع آراسته نمی شد. لذا در اینجا از ریاست محترم دانشگاه، معاونت محترم پژوهشی، ریاست محترم دانشکده ادبیات و علوم انسانی و نیز مدیریت انتشارات دانشگاه سپاسگذاری مینمایم.

تقدیم به پدر فاضل و ارجمندم دکتر عنایت اله صدیقی ارفعی که اولین
استاد من در زندگی بوده است و نیز مادر مهربان و فداکارم که اسوه
صبر و آموزگار ایثار است.

پیشگفتار:	۱۹
فصل اول:	۲۵
روانشناسی و آموزش:	۲۵
۱-۱- مقدمه:	۲۷
۱-۲- تفاوت تدریس با آموزش:	۲۷
۱-۳- علل و انگیزه‌های زمینه ساز رفتار:	۳۰
۱-۴- تفاوت‌های فردی:	۳۳
۱-۵- تعمیم بدون دلیل:	۳۴
۱-۶- شیوه‌های بهره‌مندی معلمان از علم روانشناسی:	۳۵
فصل دوم:	۳۷
شیوه‌های تغییر رفتار:	۳۷
۲-۱- مقدمه:	۳۹
۲-۲- آگاهی و اطلاع کامل از آنچه که آموزش می‌دهیم:	۳۹
۲-۳- القای خشم و ترس در شاگردان:	۴۰
۲-۴- شرطی سازی:	۴۲
الف- نیازها:	۴۳
ب- تکرار:	۴۳
ج- تقویت:	۴۳
د- ثبات:	۴۴
ر- شکل گیری عادات:	۴۴
۲-۵- خاموشی رفتار:	۴۵
۲-۶- شرطی سازی مجدد:	۴۵
۲-۷- تعمیم یا نتیجه گیری کلی:	۴۷

- ۸-۲- شرطی سازی در سطح بالا: ۴۷
- ۹-۲- نگرش‌ها: ۴۸
- ۱۰-۲- تنبیه: ۵۰
- فصل سوم ۵۵
- شیوه‌های ایجاد علاقه در دانش‌آموزان ۵۵
- ۱-۳- مقدمه ۵۷
- ۲-۳- استعداد و علاقه: ۵۷
- ۳-۳- شیوه‌های ایجاد علاقه مستقیم به موضوع درس: ۶۰
- ۴-۳- انگیزه یا مشوق ۶۱
- ۵-۳- علائق و دلبستگی‌های موجود: ۶۲
- ۶-۳- تحسین و تشویق: ۶۳
- ۷-۳- انتقاد یا جستجوی دلایل شکست ۶۳
- ۸-۳- چالش انگیز بودن تکلیف: ۶۴
- ۹-۳- خودپنداره یا تصور از خود: ۶۴
- ۱۰-۳- معیارهای ارائه مسائل چالش انگیز: ۶۶
- ۱۱-۳- ایجاد رقابت: ۶۸
- ۱۲-۳- اضطراب به صورت انگیزه فعالیت: ۶۹
- فصل چهارم ۷۱
- ادراک ۷۱
- ۱-۴- مقدمه: ۷۳
- ۲-۴- ادراک و توجه ۷۳
- ۳-۴- دقت و توجه غیر ارادی و ارادی: ۷۵
- ۴-۴- ادراک: ۷۶

۷۹	۵-۴- خطای ادراکی :.....
۸۰	۶-۴- تأثیرات زمینه ای یا محیطی:.....
۸۰	۷-۴- ادراک کل و جزء :.....
۸۳	۸-۴- مشاهده و ادراک کل پیش از اجزاء تشکیل دهنده آن:.....
۸۵	فصل پنجم.....
۸۵	بینش و حل مسئله.....
۸۷	۱-۵- مقدمه:.....
۸۷	۲-۵- آموزش حل مسئله :.....
۸۹	۳-۵- محدودیت‌های روش آزمایش وخطا :.....
۹۰	۴-۵- شیوه‌های ایجاد بینش در دانش‌آموزان:.....
۹۰	الف - مثالها و نمودارها :.....
۹۱	ب-پرسش و طرح سؤال:.....
۹۲	ج - تجزیه و تحلیل نتایج:.....
۹۲	د) اشاره مختصر به راه حل:.....
۹۵	هـ-ارایه نمایش و تصاویر:.....
۹۸	۵-۵- فلات یادگیری :.....
۹۹	۶-۵- دلیل بروز فلات یادگیری:.....
۱۰۱	فصل ششم.....
۱۰۱	حافظه و یادسپاری.....
۱۰۳	۱-۶- مقدمه:.....
۱۰۳	۲-۶- فراموشی:.....
۱۰۴	۳-۶- تصاویر ذهنی :.....
۱۰۸	۴-۶- معنی و مفهوم مطالب:.....

- ۱۰۸-۵-۶ بهره گیری از وسایل و شیوه‌های کمک حافظه :
- ۱۰۹-۶-۶ تأثیر علاقه در به خاطر سپاری مطالب:
- ۱۰۹-۷-۶ تازگی و تکرار مطالب:
- ۱۱۰-۸-۶ اهمیت یادآوری و تجدید نظر در دروس گذشته :
- ۱۱۱-۹-۶ حفظ مطالب:
- ۱۱۲-۱۰-۶ انواع فراموشی :
- ۱۱۳-۱۱-۶ تداخل مطلب:
- ۱۱۴-۱۲-۶ زوال تدریجی:
- ۱۱۴-الف- تغییر و دگرگونی محیط در هنگام یادآوری:
- ۱۱۵-ب- زمان کافی و مناسب:
- ۱۱۵-ج- واپس زنی عواطف:
- ۱۱۷-فصل هفتم:
- ۱۱۷-یادگیری:
- ۱۱۹-۱-۷ مقدمه:
- ۱۱۹-۲-۷ ارزش یادگیری:
- ۱۲۰-۳-۷ به کار بستن معلومات و دانسته ها:
- ۱۲۰-۴-۷ شرایط لازم برای انتقال دانسته ها :
- ۱۲۰-۱-همانندی و تشابه بین دو موضوع:
- ۱۲۱-۲-درک موارد مشابه (همانندیها) :
- ۱۲۲-۳-آشنائی با موضوع:
- ۱۲۲-۴-بینش:
- ۱۲۳-۵-انگیزه :
- ۱۲۳-۵-۷ آموزش انتقال دانسته‌ها:

۶-۷-شیوه‌های پیشگیری از تداخل یا انتقال منفی دانسته ها:	۱۲۶
۷-۷- انتقال عادات رفتاری:	۱۲۶
۸-۷- انتقال عواطف یا هیجانات:	۱۲۷
۹-۷- انتقال شیوه‌ی رفتاری و شناختی:	۱۲۷
فصل هشتم	۱۲۹
آموزش قواعد و اصول	۱۲۹
۸-۱- مقدمه:	۱۳۱
۸-۲- کلمات یا واژگان	۱۳۱
۸-۳- مفهوم:	۱۳۲
۸-۴- ارتباط مفاهیم با تجربیات	۱۳۳
۸-۵- تخیل:	۱۳۴
۸-۶- شکل‌گیری مفاهیم:	۱۳۴
۸-۷- علل تشکیل مفاهیم کاذب:	۱۳۵
۸-۸- اطلاعات یا داده‌های غلط:	۱۳۶
۸-۹- ابهام در معنی کلمات:	۱۳۶
۸-۱۰- استدلال نادرست:	۱۳۷
۸-۱۱- اصول آموزش مفاهیم:	۱۳۷
فصل نهم	۱۴۱
تفکر انتقادی	۱۴۱
۹-۱- مقدمه:	۱۴۳
۹-۲- تفکر	۱۴۳
۹-۳- حل مسأله	۱۴۴
۹-۴- نمادها:	۱۴۵

- ۹-۵- نقش نماد در تصاویر ذهنی: ۱۴۵
- ۹-۶- روش‌های آموزش تفکر انتقادی: ۱۴۷
- ۹-۷- قیاس و استقراء: ۱۴۸
- ۹-۸- روش‌های افزایش قدرت استدلال دانش‌آموزان: ۱۵۰
- ۹-۹- تفکر انتقادی: ۱۵۱
- فصل دهم ۱۵۳
- عواطف و تفکر ۱۵۳
- ۱۰-۱- مقدمه ۱۵۵
- ۱۰-۲- نشانه‌های فیزیولوژیک ترس و خشم: ۱۵۶
- ۱۰-۳- تأثیر عواطف بر حافظه و استدلال: ۱۵۷
- ۱۰-۴- شمّ ذهنی یا مکاشفه ۱۵۸
- ۱۰-۵- هیجانات و احساس زیبایی شناختی: ۱۵۹
- ۱۰-۶- هیجان و فرآیند تصمیم‌گیری: ۱۶۱
- ۱۰-۷- تفاوت بین خویشتن‌داری و واپس‌زنی عواطف: ۱۶۳
- فصل یازدهم ۱۶۷
- نفوذ و تأثیرگذاری بردانش‌آموزان ۱۶۷
- ۱۱-۱- مقدمه: ۱۶۹
- ۱۱-۲- تلقین (نفوذ): ۱۶۹
- ۱۱-۳- شیوه‌های تأثیر گذاری بر دیگران: ۱۷۰
- ۱۱-۴- تأثیرات تلقین: ۱۷۲
- ۱۱-۵- شرایط محیطی مؤثر در تلقین‌پذیری: ۱۷۲
- ۱۱-۶- تلقین به خود: ۱۷۵
- ۱۱-۷- تأثیر پذیری نادرست: ۱۷۶

فصل دوازدهم.....	۱۷۷
واکنش به شکست تحصیلی.....	۱۷۷
۱-۱۲ - مقدمه:.....	۱۷۹
۲-۱۲ - ابداع و نوآوری.....	۱۷۹
۳-۱۲ - شیوه‌های جبران:.....	۱۸۵
۴-۱۲ - عوامل مؤثر بر تحمل ناکامی:.....	۱۹۲
۵-۱۲ - شیوه‌های مساعدت به شاگردان :.....	۱۹۳
فصل سیزدهم.....	۱۹۵
هوش.....	۱۹۵
۱-۱۳ - مقدمه:.....	۱۹۷
۱-۱۳ - نرم یا هنجار موفقیت تحصیلی:.....	۱۹۷
۲-۱۳ - انواع آزمون‌های هوش.....	۲۰۰
۱- آزمون‌های کلامی:.....	۲۰۰
۲- آزمون‌های غیر کلامی:.....	۲۰۰
۳- آزمون‌های گروهی سنجش هوش:.....	۲۰۲
۴- آزمون‌های فردی:.....	۲۰۳
۳-۱۳ - سن عقلی:.....	۲۰۴
۴-۱۳ - بهره هوش:.....	۲۰۶
۵-۱۳ - سن عقلی:.....	۲۰۷
۶-۱۳ - ثبات بهره هوشی:.....	۲۰۸
۷-۱۳ - توزیع نرمال:.....	۲۰۹
۸-۱۳ - ترتیب تراکم در توزیع درصدی:.....	۲۱۰
فصل چهاردهم.....	۲۱۵

۲۱۵	رشد و تحول روانی.....
۲۱۷	۱-۱۴- مقدمه :
۲۱۸	۲-۱۴- وراثت:
۲۱۸	۳-۱۴- محیط.....
۲۱۹	۴-۱۴- رشد:
۲۲۰	۵-۱۴- یادگیری.....
۲۲۰	۶-۱۴- تفاوت های فردی:
۲۲۲	۷-۱۴- تأثیر متقابل وراثت و محیط:
۲۲۳	۸-۱۴- پیوستگی مراحل رشد:
۲۲۳	۹-۱۴- ویژگی های کودکان در مراحل رشد:
۲۲۳	الف) کودکی اولیه:
۲۲۹	ب) کودکی میانه:
۲۳۱	۱- رشد دستگاه حرکتی:
۲۳۱	۲- رشد شناختی:
۲۳۳	۳- اهمیت فعالیت های عملی و کارورزی:
۲۳۴	ج- نوجوانی:
۲۴۱	فصل پانزدهم.....
۲۴۱	شخصیت و آموزش.....
۲۴۲	۱-۱۵- مقدمه :
۲۴۴	۲-۱۵- منش یا سیرت:
۲۴۵	۳-۱۵- شخصیت:
۲۴۵	۴-۱۵- نقش مادر در رشد شخصیت کودک:
۲۴۷	۵-۱۵- نقش پدر در رشد شخصیت کودک:

۲۴۸	 ۱۵-۶- رشد و تحول وجدان:
۲۵۰	 ۱۵-۷- عضویت در گروه:
۲۵۱	 ۱۵-۸- رابطه‌ی معلم با گروه همسالان:
۲۵۲	 ۱۵-۹- رابطه معلم با نوجوانان:
۲۵۳	 ضمائم
۲۵۵	 تشخیص روانشناختی
۲۵۵	 الف) نکات اساسی در مصاحبه با کودکان :
۲۵۷	 ب) پرسشنامه بررسی و آزمون روانشناختی کودک
۲۶۵	 منابع

پیشگفتار:

چنانچه بپذیریم که منطق هم به جای آن که فطری باشد، به تدریج ساخته و پرداخته می‌شود، نتیجه این خواهد بود که اولین وظیفه تربیت، تشکیل و بنا کردن "عقل" است. از سوی دیگر در زمینه تربیت اخلاقی نیز مسأله "خود رهبری"^۱ به موازات پرورش قوای عقلی مطرح می‌گردد.

در حقیقت حق برخورداری از تربیت عقلی و اخلاقی متضمن چیزی بالاتر از کسب معارف یا گوش دادن به درس یا اجبار به اطاعت است. بدین ترتیب، پرورش صرفاً رشد و ارتقاء ظرفیت‌های انسانی نیست، بلکه تدارک شرایط لازم برای رشد و تحول به هنجار کودک است. در این صورت هدف مدرسه، صرفاً ساختن و پرداختن فکر کودک به معنای مطلق نیست، بلکه آنچه که در این میان حائز اهمیت بوده و نقش کلیدی را بر عهده دارد شیوه یا روش ارائه آموزش است. بدین ترتیب جدا کردن فرآیند تربیت به دو گستره که در آن یک حیطه یا گستره فقط نقش پرورش را بر عهده گیرد و گستره دیگر وظیفه اش نقل و انتقال دانش باشد، صرفاً به معنای محدود کردن دامنه سازندگی مدرسه است. باید تعیین شود که بر حسب چه معیارهایی این محیط اجتماعی که مدرسه نام دارد، در یافتن بهترین شیوه‌های پرورش شاگردان توفیق حاصل می‌کند.

آیا وظیفه مدرسه فقط شامل ارائه اطلاعات و تفویض معارف و قواعد به کودکان است یا اینکه ایجاد روابط پایدار و موثر بین شاگرد و معلم است که دارای اهمیت می باشد؟

نکته مهمی که در اینجا جلب نظر می کند، نقش فرآیند راهنمایی و هدایت تحصیلی دانش آموز است. چگونه می توان با صحت علمی کافی به تشخیص استعدادها پرداخت و چگونه می توان این تشخیص را با پیش بینی راه آینده ی شاگرد که گاهی مجبور می شود تمام زندگی خود را در آن مسیر طی کند، توأم ساخت؟ پاسخ به سؤالات فوق تنها در اجرای دو روش نهفته است.

۱- بررسی ویژگی های روانشناختی شاگردان به صورت علمی.

۲- تحلیل آموزشی فعالیت های دانش آموزان در دوران تحصیل و حضور در مدرسه.

هر یک از این دو روش نیز به دو روش فرعی دیگر تقسیم می شوند: فرآیند بررسی می تواند شامل یک امتحان درسی یا یک آزمون روانشناختی باشد که توسط روانشناس انجام می گیرد. همین طور تحلیل فعالیت یا کار شاگرد نیز ممکن است در معنای دقیق کلمه بررسی میزان بازده ی تحصیلی و درسی وی (امتحانات ترمی، نهایی و...) یا بررسی فعالیت های خود به خودی^۱ (ناآگاهانه) او باشد. به عبارت دیگر چگونگی سازش یافتگی وی با محیط مدرسه، هم کلاسان و...

از سوی دیگر، یکی از مهمترین وظایف مدرسه در راستای اهداف فوق چگونگی برقراری ارتباط با اولیاء دانش آموزان است. ارتباط نزدیک و مداوم بین اولیای شاگردان و کادر آموزشی مدرسه بر نتیجه ای بیش از آموزش دانش آموزان مدرسه منجر می گردد. در واقع این ارتباط به کمک متقابل خانواده و مدرسه و به اصلاح واقعی روش های آموزش و پرورش شاگردان منتهی می شود.

در حقیقت مدرسه سعی می کند تا کودک را برای زندگی در اجتماع آماده سازد. مدرسه سعی می کند بهترین روش را برای تبدیل یک شاگرد به یک "شهروند" خوب به کار گیرد. اولین شرط تأمین کننده ی تبدیل یک شاگرد به یک شهروند خوب، ایجاد نوعی احساس "تکلیف" است. جهت ایجاد حس تکلیف یا وظیفه شناسی در شاگردان وجود دو شرط اساسی لازم است:

۱- از سوی فرد یا افرادی، دستور یا اوامری صادر شود (مثلاً در خانواده پدر یا مادر به کودک می‌گویند: نباید دروغ بگویی، نباید تنها به خیابان بروی و ...).

۲- دستور صادر شده از طرف فردی باشد که مورد احترام و علاقه‌ی کودک است. در واقع علت این که کودکان توجه چندانی به دستورات یا قوانین نمی‌کنند این است که بدون لحاظ شرط دوم فقط با تکیه بر عامل ترس، سعی در القای آن دستور یا قانون شده است. ترس به تنهایی موجب ایجاد حس تکلیف نیست، در حقیقت این مسأله به اطاعتی سطحی و خارجی منجر می‌گردد که در عین حال بستگی به مصلحت زمان نیز دارد (مثلاً کودک اطاعت می‌کند تا تنبیه نشود). هنگامی یک دستور مورد قبول کودک است که از شخص قابل احترامی صادر گردد. یعنی کسی که هم مورد محبت است و هم ایجاد ترس می‌کند و گرنه یکی از این دو حالت کافی نیست.

یکی از اساسی‌ترین کاربردهای روان‌شناسی در محیط‌های آموزشی است. امروزه بیش از هر زمان دیگر به فضای یادگیری اهمیت داده می‌شود. مدرسه با ایفای نقش خود می‌تواند در ایجاد فضایی مطلوب جهت ایجاد فرایند یاددهی- یادگیری و شکل دادن شخصیت دانش‌آموزان موثر باشد. روانشناسان مدرسه کسانی هستند که در داخل نظام آموزشی فعالیت می‌نمایند و به دانش‌آموزان در زمینه‌های هیجانی، اجتماعی و تحصیلی کمک می‌کنند. هدف روانشناسان مدرسه همکاری با اولیای مدرسه و دانش‌آموزان در جهت ایجاد یک محیط آموزشی سالم با تمرکز بر نیازهای فراگیران است.

روانشناسی مدرسه یک حرفه نسبتاً جدید است که تحت عنوان "انجمن ملی روانشناسی مدرسه" (N.A.S.P.^۱) در سال ۱۹۶۸ تأسیس شد. این رشته به عنوان یک تخصص توسط انجمن روانشناسی آمریکا (A.P.A.^۲) مورد تصویب قرار گرفت و در سال ۲۰۰۲ به عنوان یکی از ده حرفه‌ی "داغ"^۳ یا پرمقتاضی در آمریکا شناخته شد.

روانشناسان مدرسه، هم به صورت فردی و هم به صورت گروهی با دانش‌آموزان کار می‌کنند و به آن‌ها در برخورد با مشکلات رفتاری، مسائل آموزشی، ناتوانی‌ها و سایر

-
1. National Association of school psychology
 2. American psychiatric Association
 3. Hot

جنبه‌های سازش با محیط مدرسه کمک می‌نمایند. آن‌ها همین طور با اولیاء و معلمان برای ایجاد روش‌هایی جهت مقابله با رفتارهای ایدایی یا سازش نایافته دانش آموزان در خانه و کلاس همکاری می‌کنند. از دیگر وظایف روانشناسان مدرسه می‌توان به آموزش دانش آموزان، اولیاء و آموزگاران درباره ی چگونگی مدیریت شرایط بحرانی ومشکلات سوء مصرف مواد اشاره کرد.

بر اساس مستندات انجمن ملی روانشناسی مدرسه در آمریکا، روانشناسان مدرسه خدمات خود را در ۵ حوزه ی زیر ارائه می‌کند:

الف) مشاوره

ب) ارزیابی

ج) مداخله

هـ) پیشگیری

و) پژوهش و برنامه‌ریزی

روانشناسان مدرسه همین طور به والدین در درک بیشتر ویژگی‌های کودک در مراحل مختلف رشد، درمان مشکلات رفتاری و روش‌های مدیریت رفتار کمک می‌کنند. با وجود اینکه عمده وظایف روانشناسان مدرسه در دبستان و دبیرستان‌هاست اما گاهی در برخی از سازمان‌های دیگر نیز به استخدام در می‌آیند. درمانگاه‌های خصوصی، بیمارستان‌ها، ادارت دولتی و دانشگاه‌ها از این جمله هستند.

امید است که تدوین کتاب حاضر راهنمایی مناسب برای افراد مشتاق به آموزش و پرورش و نیز پدران و مادران دلسوز باشد.

در تدوین کتاب حاضر سعی بر این بوده تا به عنوان منبع کمکی مناسبی جهت دروسی از قبیل: روانشناسی تربیتی، روانشناسی مدرسه، مسائل جوانان و نوجوانان به کار آید و فنون کاربردی ارائه شده بیش از پیش راه گشای معلمان، دبیران و حتی اساتید معزز دانشگاه‌ها در تربیت نسل جوان کشور باشد. در پایان لازم می‌دانم که از پدر فاضل و

دانشمندم جناب دکتر عنایت اله صدیقی ارفعی که زندگی علمی خود را مرهون نظرات عالمانه و نصایح پدرانۀ ایشان می‌دانم کمال تشکر و سپاسگذاری را به عمل آورم. امید است که خوانندگان عزیز و اساتید و دانشجویان محترم نواقص احتمالی را گوشزد نموده و اینجانب را مورد لطف و محبت خویش قرار دهند.

من الله توفیق

فریبرز صدیقی ارفعی

تیرماه ۱۳۸۸